

ג. גם בבית המקדש הותרו דברים מסוימים שנשתמש בהם הדיוט, אם נשתנו. חילוקיו של ה'מגן אברהם' נידונו על ידי האחרונים ויש שלא הסכימו להן. רבי משה סופר בעל 'חתם סופר' (תקכ"ג-ת"ר) הביע דעה מסוייגת וטען כי המג"א לא הוכיח שיש חילוק בין בית הכנסת לבית הכנסת, ועוד מה שהותר שימוש הדיוט בבית המקדש הוא דוקא בבעלי חיים, שלעולם אינם נאסרים על ידי שימוש הדיוט, ואין להקיש מהם על שאר חפצים.¹⁴⁵ החת"ס נטה יותר לדעת "תשובת מהרי"ל על שם 'האגודה'... דדבר שנשתמש בו הדיוט אין ליקח לצורך בית הכנסת וספר תורה... ו'מגן אברהם'... כתב להקל קצת בזה בבית הכנסת מפני שלא נמצא בשום פוסק אחר... מכל מקום, מדבריהם יש להבין דילפינן בית הכנסת מבית המקדש בכל כי האי גוני".¹⁴⁶

האחרונים הירבו לדון בהיתר זה שאינו לרצון לכמה מגדולי הפוסקים, ביניהם בלטה דעתו של רבי יאיר חיים בכרך בעל 'חות יאיר' (שצ"ח-תס"ב): "נראה דעדיף... לשנות המלבוש ולחתכו, והוי שינוי שאינו חוזר לברייתו, הן בשינוי שם או בשינוי מעשה שנחתך, ודמי למה שכתבו קצת מפרשים, שעל כן היה משה רבינו מואס בנדבת מראות הצובאות עד שצוהו הקב"ה ליקח מאתם, ונדבת טבעת עגיל וכומז לקח בלי פקפוק – מפני שהותכו ונשתנו".¹⁴⁷ והעיד ה'חתם סופר' כי "כבר נשאלתי על זה כמה פעמים, ונוהגים להורות כמו שכתב ב'חות יאיר' סימן קס"א, לשנותם בשינוי גמור".¹⁴⁸

רבי יוסף תאומים בעל 'פרי מגדים' (תפ"ז-תקנ"ב) ניסה למנוע את הרחבת ההיתר לבגדים לא מכובדים: "העולם נוהגים מישנים, כמו שכתב מהרי"ל... וה'מגן אברהם' העלה על ידי שינוי שרי... ומיהו מתשמיש מגונה, מכנסיים וכדומה, נראה דאין לעשות". עם זאת הורה כי "מפות של קיטל ביום הכיפורים לספר תורה, אפשר בלא שינוי שרי, דקצת תשמיש גבוה, מתפלל בבית הכנסת, ובפרט דהעולם נוהגין".¹⁴⁹

נימה זו של הסכמה בדוחק למנהג העולם, והעדפת השימוש בבדים חדשים, עולה בבירור בדברי רבי אפרים זלמן מרגליות בעל 'שערי אפרים' (תקכ"א-תקפ"ח): "יש לזהר שלא לעשות מפות ומעילין מדברים ישנים שנשתמש בהם

¹⁴⁵ שו"ת חת"ס, או"ח, סוף סי' מ': : "ראיתי מה שכתב 'מגן אברהם'... לחלק בין מזבח לשאר מילי, ולא כתב לזה שום טעם. ומאי דמייתי ראייה מקרבנות, לא קשה מידי, דהרי אפילו בעבודה זרה לא נאסרו בעלי חיים. ונהי דמכל מקום לגבוה מסקינן חד דרגא דנאסרו, מכל מקום להדיוט אין נעבד בבעלי חיים. ואם כן הכא דקיל טובא, יש לומר דבעל חי לא נאסר על ידי תשמיש הדיוט".

¹⁴⁶ שם, סי' ל"ט.

¹⁴⁷ שו"ת חות יאיר, סי' קס"א.

¹⁴⁸ שו"ת חת"ס, או"ח, סי' מ'.

¹⁴⁹ פרי מגדים, אשל אברהם, סי' קמ"ז ס"ק ה'.

לצורך הדיוט. והעולם מקילין בזה כשמשנה צורת הבגד ממה שהיה בעת שנשתמש בו ועשאו תבנית הכלי הצריך לתשמיש הספר תורה. והבא לשאול: אם יקנה דברים ישנים לעשות מהם תשמיש לספר תורה? ישיב לו, כי חדשים מצוה ביותר. וישראל קדושים שומעים להכשיר המצוה בכל דיקדוקים".¹⁵⁰

מפות מבגדי נשים

בבגדי נשים מצויים היו בדי פאר לרוב מהם ניתן היה לעשות פרוכות ומפות נאות. רבי דוד פרידמן מקארלין בעל 'שאלת דוד' (תקפ"ח-תרע"ז), הסביר כי ה'מגן אברהם' לימד זכות על כך "שהעולם נוהגין לעשות **מטפחות** אף מבגדי נשים".¹⁵¹ דוגמא לכך הוא המיקרה שדן בו רבי יאיר חיים בכרך בעל 'חות יאיר' (שצ"ח-תס"ב) על "אשה שנדרה בעת חליה לתת דסוקיא שלה, **המרוקם בחוטי כסף מוזהבים**, לאחד מכלי קודש בבית הכנסת, והוא מה שקורין בלשון פולין: 'פארטוך'¹⁵² ובלשון אשכנז: 'שארץ',¹⁵³ ושאלה פי מה תעשה ממנו, מעיל שהוא לבוש ספר תורה, או מכסה על השלחן התפלה או הנחת הספר תורה?".¹⁵⁴ התופעה של נדבת בגדי נשים לצורך כלי ספר תורה התמידה עד הדורות האחרונים, ונידונה מידי פעם, כמו בתשובת רבי יהודה אסאד בעל 'יהודה יעלה' (תקנ"ט-תרכ"ו) על "אשה אחת נדרה בשעת צרה מלבוש אחד של משי, מבגדיה שהיו לה מבית אביה, לעשות ממנו תשמיש של קדושה, פרכת לארון הקודש ומעילים לספר תורה... בגד של משי שהוא שוה הרבה".¹⁵⁵ או בדיונו של רבי אברהם דוד וואהרמאן מבוטשאטש בעל 'אשל אברהם' (תקל"א-תר"א): "נשאלתי, אם לעשות פרכת ותשמישי קדושה מקלייד"¹⁵⁶ שנדרה אשה אחת... ואמר לי השמש, שיש כמה פרכת ותשמישי קדושה שמאפודי נשים... מענטלי **ומפה** עשה מבגדי נשים בלי שום שאלה". ה'אשל אברהם' הודה כי בעצמו עשה כן: "פעם אחת שכחתי ועשיתי נרתק לתפילין ממלבוש קלייד שמאמי מורתי

¹⁵⁰ שערי אפרים, שער י' סעיף כ'. ועוד הוסיף שם: "ומכל מקום, אף המדקדק בזה אין למנוע רק כשנעשה לצורך הדיוט, אבל נעשה לצורך קדושה ונשתמש בו לצורך הדיוט - מותר. ואם נעשה לצורך הדיוט ונמלך ועשאו לצורך קדושה - מותר בפשיטות".

¹⁵¹ שו"ת שאילת דוד, או"ח, סי' ג'.

¹⁵² Vortuch, סינר. ביטוי זה שרד עד ימינו בפי יהודי גאליציה. ראה ר"א פאללאק, ביתו נאוח קודש, חלק חודש אדר, בני ברק תשנ"ו, עמ' רנט.

¹⁵³ Schuerze, סינר.

¹⁵⁴ שו"ת חות יאיר, סי' קס"א.

¹⁵⁵ שו"ת יהודה יעלה, ח"ב, סי' מ"ה.

¹⁵⁶ Kleid. בגד.

וצללה"ה, והנני חוזר בי ואינני מניח התפילין בזה עוד, כי אולי ח"ו אין זה מלבוש של כבוד".¹⁵⁷

דוקא בגדי נשים היו בעייתיים יותר מבגדים אחרים, ועמד על כך רבי יואל סירקיש בעל 'בית חדש' הב"ח (-ת') בדונו על "פרוכת נעשה ממעיל ישן שהיה מלבוש לאשה ידועה בקהל, ושמה של האשה חקוק על הפרוכת לזכר נשמתה... לא עשו כהוגן לתקן פרוכת ממעיל שנשתמש בו הדיוט... ואין צריך לומר מלבוש אשה. דבפרק קמא דעבודה זרה קאמרין:¹⁵⁸ 'ולא בגדי צבע אשה. אמר רב יהודא אמר שמואל: אפילו שטוחין על גבי כותלי'. ואף על פי דאיכא למימר דוקא בחייה אבל לאחר מותה לא שייך הרהור, וכדאמר פרק 'נגמר הדין':¹⁵⁹ '...גמירא, אין היצר הרע שולט אלא במי שעניו רואות'. אפילו הכי איכא למדחי ולמימר, דעל כל פנים איכא חששא והרהורא במקצת... והשתא הוואה בגדי צבע אשה, ביודעה איכא הרהורי אף לאחר מיתה. ותו, דהא למדינו דבגדי צבע אשה מביאים לידי הרהורים, ואם כן עשויין ליצר הרע ואין ראויין לתשמיש קדושה. וראה ממראות הצובאות שלא קבלם משה רבינו ע"ה אלא על פי הדיבור. אכן נראה ודאי דהקדש חל עליה **בדיעבד**".¹⁶⁰

יש מן האחרונים שאסרו דוקא בגדי נשים משומשים, כגון מהר"י פאראגי "דלא התיר אלא בתכשיט ולבוש הנעשה לנשים ולא נשתמשו בו, דמותר לקורעו ולעשות מפות לספר תורה".¹⁶¹ רבי רפאל אהרן ׳ שמעון בעל 'נהר מצרים' (תר"ז-תרפ"ט) מסר כי בארצו הקפידו על כך: "המנהג פה במצרים, בענין עשית פרוכת להיכל הקדש או מפות לספר תורה מבגדי נשים, שאם הוא מלבוש חדש שלא נשתמשה בו האשה ולא לבשתו מעולם, מתירין לקרוע ממנו מפות לספר תורה ולהיכל הקדש ולשנותו לצורה אחרת, ושרי, דהזמנה לאו מילתא, אכן אם האשה הנזכרת כבר לבשתו ונשתמש בו חול, אין לעשות ממנו כלל שום תשמיש של קדש אפילו בשינוי צורתו, משום כבוד שמים".¹⁶²

¹⁵⁷ אשל אברהם, סי' קמ"ז סעיף א'.

¹⁵⁸ עבודה זרה כ"ב.

¹⁵⁹ סנהדרין מ"א.

¹⁶⁰ שו"ת הב"ח, סי' י"ז. ועיי' מ"ש ר"א ווירמש, מאורי אור, ח"ד, באר שבע, מיץ תקע"ט, דף לח ע"א: "המדייק במעשיו יש להחמיר אפילו בשנוי מעשה, ואפילו פרכת שאינו קודש כמעיל יש להרחיק מפני המון קריה נושקין כתנוקות, ואיכא הרהורא. ובילדותי שמעתי מפי עם הארץ אחד בשעת נשיקתו אמר: 'זו מפלונית'. אחר מצאתי בתשובת הב"ח סי' י"ז שאוסר להדיא אפילו בבגד מתה, מכל שכן חיה".

¹⁶¹ ברכי יוסף, או"ח סי' קנ"ג אות ט'.

¹⁶² נהר מצרים, נא אמון תרס"ח, דף יא ע"ב - יב ע"א.

אולם רבי יעקב עמדין (תנ"ח-תקל"ו) נטה להורות "דכליה של אשה ובגדיה רשאיין לעשות מהן כלי קודש לספר תורה".¹⁶³ לכך הביא ראיה מדברי המשנה, שכיפה או מטפחת ראש של אשה ניתנת על ספר תורה לצורך כריכתה.¹⁶⁴ גדולי ישראל נהגו כן בעצמם. דייני פראג העידו על רבי יחזקאל לנדא בעל 'נודע ביהודה' (תע"ד-תקנ"ג), שהוא "עשה מבגד אשתו הנעדרת ז"ל, פרוכת לבית הכנסת אני"ש [=אלטניא שול], מיהו היא ציותה לעשות כן".¹⁶⁵ אף שזו היתה צוואתה, לא היה ה'נודע ביהודה' מסכים לה אילו לדעתו היה הדבר שלא כדין. כך נהגה גם הרבנית שרה בת רבי עקיבא איגר (תקכ"ב-תקצ"ח), בודאי בהסכמת בעלה רבי משה סופר בעל 'חתם סופר' (תקכ"ג-ת"ר), שנדבה מבגדיה לעשיית פרוכת בקהילת פרשבורג, פרוכת שנשמרה בה במשך שנים רבות, ובקהילה זו היה ידוע כי "הפרוכת דד' פרשיות שבבית המדרש הבחורים בפרשבורג, היא ממה שביקשה הרבנית הצדקת אשת מרנא ה'חתם סופר' שיעשו מבגדה".¹⁶⁶

בין המקילים נמצא גם רבי יחיא צאלח המהרי"ץ (-תק"ס-) שהעיד כי בתימן ארצו מקובל שנשים נודבות בגדיהן לספר תורה, כפי "מנהג שנהגו כאן כן, ולא מיחו הגדולים, ואדרבה קבלו מהם, וכן מעשים בכל יום".¹⁶⁷ כיוצא בזה העיד רבי יוסף חיים מבגדאד בעל 'בן איש חי' (תקצ"ב-תרס"ט) כי "פה עירינו בגדאד נהגו היתר לעשות פרוכת מבגדי אשה, כיון דמשתנה הבגד בשמו, דעתה נקרא 'פרוכת', וגם צורתו, שנחתך חיתוך אחר חדש".¹⁶⁸ בבעלו היתה פרוכת לבנה ליום הכיפורים שנתפרה משמלה של הרבנית הזקנה מרת רבקה, אשת האדמו"ר רבי שלום רוקח מבעלו (תקל"ט-תרט"ו), ומדי ליל כל נדרי, כאשר האדמו"ר רבי יששכר דוב בער רוקח מבעלו (תרי"ד-תרפ"ז) היה נכנס לבית הכנסת, היה פורץ בבכי של התעוררות למראה הפרוכת של זקנתו.¹⁶⁹

רקימת שמות נשים בכלי קודש

קרובה לבעיית השימוש בבגדי נשים היא השאלה אם ראוי לרקום שמות נשים

¹⁶³ ר"י עמדין, לחם שמים, עמ"ס כלים פ"ח מ"ה.

¹⁶⁴ כלים פכ"ח מ"ה.

¹⁶⁵ חידושי שו"ע להג"ר יעקב יהודה אויש, כרם שלמה, קובץ פט, מנחם אב תשמ"ו, עמ' ט.

¹⁶⁶ ר"י ווייס, אלף כתב, ח"ב, בני ברק תשנ"ז, עמ' קכה.

¹⁶⁷ שו"ת פעולת צדיק, ח"ג, סי' פ"ו.

¹⁶⁸ עוד יוסף חי, חלק ההלכות, פי' ויקרא, אות א', ירושלים תשכ"א, עמ' 140.

¹⁶⁹ רש"י טויבנפעלד, זכרון שמואל, עמ' נז. מובא באוצרות הסופר, קובץ ט', תשרי תשנ"ט, עמ' נד.

בחפצי קודש, כפי שמצוי הן בפרוכות והן במפות של ספר תורה.¹⁷⁰ המגיד הירושלמי הנודע רבי בן ציון יאדלר בעל 'בטוב ירושלים' (תרל"ב-תשכ"ב) סיפר על אביו רבי יצחק זאב יאדלר בעל 'תפארת ציון': "אבי היה מונע מלפרוס פרוכת בבית הכנסת שכתוב עליה: 'נדבת האשה', או: 'אשת זה וזה'. וכשפירסו פעם פרוכת כזו, לקח סכין וחתך אותיות אלו, כי היה אומר: 'די לנו ביצר הרע מבחוץ, ואין אנו צריכים להכניסו בפנים בית הכנסת'".¹⁷¹

רבי חיים ישעיה הכהן האלברסברג בעל 'לקוטי שושנים' (-תר"ס-) התייחס לדרישה זו שהועלתה לעתים. הוא סיפר על יהודי אחד אשר "נדב פרוכת לבית הכנסת, וחקק על הפרוכת שמו ושם אמו, ויש כמה אנשים שמוחין בדבר". אותו יהודי היה בר אוריין "והשיב דמה היא דיו"ד סי' רמ"ט וכן מסי' רנ"ט סעיף ג', שמותר לחקוק שם הבעלים ואפילו עכו"ם המנדב דבר מותר לו לחקוק שמו עליו".

בעייתם של המערערים לא נבעה מעצם חקיקת שם, אלא מהנצחת שם אשה, ועל כן טרח רח"י האלברסברג להשיב להם על כך: "אי משום דכתב על הפרוכת שם אמו, ולא רצו החסידים שיזכר שם אשה על הפרוכת בפומבי, אין בזה שום חשש, וראיה מהא דאמרו ז"ל במגילה ד' ט"ו: 'תנו רבנן, רחב בשמה זינתה, יעל בקולה, אביגיל בזכרה', וכו'. ולכאורה יש להבין, מה נפקא מינה מזה, ולאיה צורך אמרו רז"ל דבר זה? אבל אפשר לומר דהורו לנו בזה דדוקא רחב בשמה ואביגיל בזכירתה, אבל נשים אחרות אין שום איסור וחשש דילמא המזכיר בשמה נגרר אחר תאות זנות. וכי אם אשה רוצה להתנדב דבר לבית הכנסת לא יקבלו ממנה אם תכתוב שמה על נדבתה? חס מלומר כן, שלא נמצא כן בשום ספר דבר זה. אלא ודאי דמה דזכתה התורה לעושי המצוה שיכתבו שם על המצוה, אין חילוק בין ישראל לעכו"ם ובין איש לאשה. ואם כן מי שרוצה לכתוב שמו ושם אמו על דבר שנדב – אין מוחין בידו".¹⁷²

יצוין כי בבית הכנסת העתיק בעיר דורה-אורפוס שעל גדות נהר פרת, אשר נבנה בימי הגמרא, יש ציורי קיר רבים המתארים פסוקים שונים בתורה, ובהם דמויות נשים, כמו בת פרעה ונערותיה או אסתר המלכה, ולא כולן לבושות בצניעות.¹⁷³ הציורים האלה צוירו בעת שיפוץ בית הכנסת, בשנת ד' אלפים י', על ידי יהודי בשם שמואל בר אידי.¹⁷⁴ אפשר שמיוח בידו חכמים ולא שמע בקולם,

¹⁷⁰ ראה להלן פרק 'נוסחי מפה'.

¹⁷¹ רבי'צ יאדלר, בטוב ירושלים, ירושלים תשנ"ד, עמ' שיד.

¹⁷² לקוטי שושנים, מערכת שיין, אות ז'.

¹⁷³ אי"ל סוקניק, בית הכנסת של דורא-אברופוס וציוריו, ירושלים תש"ז; ז' עפרון ובי"ס רות, האמנות היהודית, תל אביב תשי"ז, עמ' 206-218; א' שוברט, אמנות הספר היהודית, תל אביב תשנ"ד, עמ' 24-25.

¹⁷⁴ האמנות היהודית, עמ' 215.

כעין שמצינו במשנה: "ששה דברים עשו אנשי יריחו, על שלשה מיחו בידם ועל שלשה לא מיחו בידם".¹⁷⁵ ואפשר שלא מיחו בידו, כמו שמצינו בירושלמי: "ביומוי דרבי יוחנן שרון ציירין על כותלא, ולא מחי בידיהו" (בימיו של רבי יוחנן היו מציירים על הכתלים, ולא מיחה בידם).¹⁷⁶ אך גם אם לא מחו, לאו דוקא הסכימו, כמו שמבואר במשנה לענין אחר: "אנשי יריחו קוצרין ברצון חכמים וגודשין שלא ברצון חכמים, ולא מיחו בידם".¹⁷⁷

אולם, למעשה דמויות נשים הופיעו במשך דורי דורות בציורי הגדות של פסח, מחזורים, חיבורים הלכתיים ובספרים שונים שפשטו בכל בית ישראל הן בכתבי יד והן בדפוס.

מעיל של ס"ת ועליו רקום שם האשה הנודבת, גרמניה שנת ת"ק בערך

עירעור על רקימת שם נשים נידון בימינו על ידי רבי אליעזר וואלדנברג מירושלים בעל 'ציץ אליעזר':

עובדא הוה באשה רבנית זקנה צדקנית אחת בפה עיר הקודש ת"ו, שנדבה מעיל יפה לספר תורה, שבעלה הגאון הצדיק ז"ל נדבו לבית הכנסת שהיה מתפלל בו, ורקמה את שמה עליו לזכרון. וכשבאה לתתו לבית הכנסת לא

¹⁷⁵ פסחים נה ע"ב. כעין זה בכתובות יב ע"א: "בית דין של כהנים היו גובין לכתולה ארבע מאות זוז, ולא מיחו בידם חכמים".

¹⁷⁶ ירושלמי, עבודה זרה פ"ג ה"ג.

¹⁷⁷ מנחות עא ע"א.

רצו לקבל זאת, בטענה כי לא יאה להשים מעיל כזה ששם אשה רקום עליו על ספר תורה.

היא נעלבה מאד מזה, ובאה בדמעתה על לחיה לשאול את דעתי אם אמנם יש לדבר סירובם זה מקור בהלכה.

השיבותי לה על אתר, שאין כל מקום לכך, ושלחתי להגיד להם בשמי, כי הלכה פסוקה היא ביו"ד סי' רמ"ט סעיף י"ג דמי שמקדיש דבר לצדקה מותר שיכתוב שמו עליה שיהא לו לזכרון, ולא עוד אלא שראוי לעשות כן, באין הבדל אם המקדיש הוא איש [או] אשה.

ומעולם לא שמענו שיחששו לפן ואולי יבואו לידי הרהור אם יראו שם אשה על פרוכת או מעיל וכדומה.

לבסוף העיר עוד הערה אחת שהיא מתאימה למפה של ספר תורה עוד יותר מאשר למעיל שאליו היא מתייחסת: "מכל שכן שאין כל חשש כששם אשה תפור על מעיל של ספר תורה, שנראה רק בשעת ההוצאה מארון הקודש עד ההבאה על הבימה, וגם אז אין דעת הציבור להסתכל על השם הרקום על המעיל".¹⁷⁸

מפה מחיתול ברית מילה

לעומת המפות של ספר תורה הבאות מבגדים משומשים, בגדי נשים, נדבות משומדים ומומרים או אתנן, שמלוות אותן פקפוקיהם או איסוריהם של כמה מן הפוסקים, מה טהורות ונעלות הן המפות שהוזמנו לכתחילה לשמש כחפצא של מצוה, של עשיית ברית מילה, והוקדשו לבסוף לשמש ספר תורה!

משעה שנשתרש המנהג שהבד המובחר למפת ספר תורה הוא חיתול ברית מילה, נעצרו על סף בתי הכנסת באשכנז כל שאר הבדים ושאר התורמים שאינם רצויים.

באשכנז בימי רבותינו הראשונים היה מקובל לנדוב מפה של ספר תורה בעת מעמדים חשובים.

המנהג של החתנים לנדוב מפה בשבת נישואין מתואר ב'ספר מנהגים דבי מהר"ם מרוטנבורג': "נוהגים חתנים ליזור מפה לספר תורה או כהאי גונא".¹⁷⁹ מנהג קדום הוא שהזכירו רבי אלעזר מוורמיישא בעל 'ספר הרוקח' (ד' תתק"ך-תתקצ"ז): "ומברכין אותו ג' פעמים ונודר צדקה ומעיל לכבוד התורה".¹⁸⁰

¹⁷⁸ שו"ת ציץ אליעזר, חיי"ג, סי' ע"ט.

¹⁷⁹ ספר מנהגים דבי מהר"ם מרוטנבורג, ניו יורק תפרח"י, עמ' 83.

¹⁸⁰ ספר הרוקח, סי' שני"ה.

יתר פירוט על כך יש בספר מנהגיו של רבי יעקב מולין הלוי מהרי"ל (-קפ"ז):
 "אין פוחתין אל סתם חתנים פחות מג' פעמים 'מי שבירך': 'מי שבירך' כו' בשביל
 שנדר שעה למאור, 'מי שבירך' **בשביל שנדר מפה לספר תורה**, 'מי שבירך' בעבור
 שנדר צדקה ללמוד נערים או לצדקה להשיא בתולות וכהאי גוונא. ושאלו למהרי"י
 סג"ל, אם רשאי ליתן המפה, כשהנישואין בקהילה, אם יכול לשנות לשלם לאיזה
 קהילה אחרת שירצה. ואמר: אין צריך לשנות, צריך לשלם לאותה קהילה
 שהנישואין שם".¹⁸¹

הסבר למנהג נתינת מפה על ידי חתנים הביא רבי שמשון ב"ר צדוק בעל 'ספר
 תשב"ץ' (-ה' ע"י): "מה שהחתנים **נודרים מפות לספר תורה**, ראייה ממסכת
 עירובין, דאיתא שם בפרק 'הדר':¹⁸² 'פתח אידך ואמר, המחזיק בנכסי הגר מה
 יעשה ויתקיימו בידו? יקנה בהן ספר תורה' – כי תהו בהו אינשי שבא לו ממון
 בלא עמל ויגיעה, וישלוט בו עין הרע אפילו בממון שלו, בשביל זה יש לו לקנות
 דבר מצוה. ואמר רב ששת: 'אף בעל בנכסי אשתו', כמו כן יש לו לעשות ממנו דבר
 מצוה".¹⁸³

בגמרא זו שהתשב"ץ הסתמך עליה נאמר כי גם בשאר עניני ממון הבאים
 לאדם, יש לו לעשות בהם דבר מצוה: "רבא אמר, אפילו עבד עיסקא ורווח. רב
 פפא אמר, אפילו מצא מציאה". ורש"י שם הדגיש כי הצורך לעשות בממון זה דבר
 מצוה הוא כדי לבטל את עין הרע של הבריות: "בעל בנכסי אשתו, בעי למיעבד
 בהו מצוה, דמילתא דתוהו בה אינשי נמי היא, ושלטא בהו עינא בישא".

ענין זה של ממון המעורר את קנאת הבריות אינו קיים בנער קטן הבא בפעם
 הראשונה לבית הכנסת, אך עין הרע שייד בו, מה גם שהוא מובא אז בעסק גדול
 ובחגיגות יתרה.¹⁸⁴ על כל פנים עשיית מצוה זו של הבאת מפה לספר תורה
 מסוגלת לבטל עינא בישא.

למנהג זה התייחס רבי יוחנן לוריא מעלזאס בעל 'משיבת נפש' (-ר"ס-), בכתבו
 כי "ראוי בזמן הזה כאשר תגמל אשה את בנה **להביאו לבית הכנסת עם מפה** או
 מעיל או שעה למאור... ואילו מנהגים אין לסור מהם, כי הוא מנהג וותיקים".
 לדבריו "כל חינוך צריך להודות להקב"ה ולעשות שינוי מעשה... שיהא חינוכו
 במצוה, וכן מבואר גבי חנה:¹⁸⁵ 'ותעלהו עמה כאשר גמלתו בפרים שלשה'".¹⁸⁶
 מכיון שהילד נכנס לשלב חדש בחייו, יש צורך להביע תודה לה' על ידי מעשה
 מצוה, ומה מתאים הוא מעשה המצוה של הבאת מפה לספר תורה.

¹⁸¹ ספר מהרי"ל, מהד' מכון ירושלים, ירושלים תשמ"ט, עמ' תכז, ושינויי נוסחאות שם.

¹⁸² עירובין סד ע"א וע"ב.

¹⁸³ ספר תשב"ץ, סי' תס"ד.

¹⁸⁴ ראה להלן בפרק 'הבאת מפה לבית הכנסת'.

¹⁸⁵ שמואל-א, א, כד.

¹⁸⁶ ר"י לוריא, משיבת נפש, ירושלים תשנ"ג, עמ' קעה-קעו.

ענין הבאת הילד לבית הכנסת עם נדבתו בידו, היה מצוי בעת ההיא גם אצל בני ספרד, והוא מתואר בספרו של רבי שמעון דוראן בעל 'יכין ובוועז' (ר"ס-): "מנהגנו, גם הראשונים ז"ל, שהמכניס בנו הפעם הראשונה לבית הכנסת, יבא הנער עם נר שעה, אחד שבת ואחד יום טוב". המנהג הספרדי להביא את השעה בשבת עורר שאלה של טלטול נר בשבת, והר"ש דוראן צידד בהתלהבות בקיום המנהג המקובל בארצו: "מאחר שהבאת זה הנר הוא לצורך רבים, וצרכי רבים לענין שבת כחה דהיתירא עדיף בו. שתים זו שמענו, מאחר שנהגנו להביא נר זה בשבת, ומנהג זה מנהג נביאים הוא, חכם עדיף מנביא, ומקומנו זה ומקומכם תהלה לא-ל בני תורה נינהו לכן אין מקום לפקפק". לדעתו כיון שמערב שבת חשב להביא את הנר, מתרת המחשבה לטלטל את המוקצה.¹⁸⁷ אף על פי כן הציע רבי יעקב חיים סופר בעל 'כף החיים' (תר"ל-תרצ"ט), "להקדים להכניסו מערב שבת, כדי לצאת אליבא דכולי עלמא".¹⁸⁸ הצעה זו כנראה לא התקבלה למעשה, כי רצון המשפחות היה להביא את הבנים לבית הכנסת ברוב עם, כדי שיראו את בית הכנסת בפעם הראשונה בצורה המכובדת ביותר שתותיר רושם בנפשם לעתיד לבוא.

במנהג האשכנזי המקביל להביא ווימפל לבית הכנסת, אין את הבעיה של טלטול מוקצה בשבת, ולכן התמיד קיומו עד עצם היום הזה, לעומתו המנהג של הבאת נר לא פשט, כדברי רבי שם טוב גאגין בעל 'כתר שם טוב' (תרמ"ה-תשי"ד): "כנראה שמנהג זה היה נהוג בערי מארוקו, מקום משכנו של הרשב"ש ז"ל, אבל **במקומות אחרים לא ראיתי ולא שמעתי**".¹⁸⁹ בערי מרוקו אכן נשתמר מנהג הבאת השעה עד הדור האחרון, והתגברו על בעיית טלטול מוקצה בכך שהביאו את הילדים בימים טובים ולא בשבת, כעדותו של רבי דוד עובדיה רבה האחרון של קהילת צ'פרו: "בליל שני של פסח במעריב שמתחילין לספור העומר כל הגברים מביאין בפעם הראשונה לבית הכנסת את התינוקות, וכן בליל שמחת תורה. והיו מביאים בידם נרות של שעה מקושטים וצבועים ומסרום לגבאים להאיר בבית הכנסת או להבדלה".¹⁹⁰

המשותף לשני המנהגים, הבאת מפה או נר, הוא שילד קטן הבא בפעם הראשונה לבית הכנסת מביא עמו דבר מה להקדישו לה' ולצרכי מקדש מעט. ר"י לוריא לא דיבר על מקורה המדויק של המפה שמביא הילד אבל הוא כבר התייחס להבאתה לבית הכנסת עם ילד קטן ביותר, אותה תיאר בימים ההם דוקא אנטוניוס מארגאריטתה בספרו נגד היהודים שהופיע לראשונה בשנת ר"ץ: "מפות

¹⁸⁷ שו"ת יכין ובוועז, ח"ב, סי' ו'.

¹⁸⁸ כף החיים, או"ח סי' של"ט ס"ק מ"ו.

¹⁸⁹ רש"ט גאגין, כתר שם טוב, ח"ו, לונדון תשט"ז, עמ' 238.

¹⁹⁰ שו"ת נתן דוד, ירושלים תשנ"ו, עמ' שדמ. וכן הביא ר"ר בן שמחון, יהדות המגרב, ירושלים תשנ"ח, עמ' 174.

אלה נעשות **מבדי החיתול** שיהודים נותנים לילדיהם הנימולים, ובדים אלה נעשים 'מפות' של בית הכנסת".¹⁹¹

העובדה שהמפה נעשית מחיתול של ברית מילה הובאה בספר מנהגים דק"ק וורמיישא לרבי יוסף יוזפא שמש (שס"ד-תל"ח): "עושין מן הייודש-ווינדל' אחר השליש מילה הווימפיל".¹⁹² הייודש-ווינדל' הוא החיתול שהשתמשו בו לברית המילה, ובוורמיישא נהגו אחר היום השלישי למילה להתחיל בהכנת החיתול למפה של ספר תורה. היום השלישי למילה הוא יום מוגדר בעל חשיבות בו נהגו אחר חצות היום לעשות סעודה מצומצמת בהשתתפות קרובות היולדת והרבנית, ולרחוץ את התינוק במעמדן.¹⁹³

השאלת ווימפל מספר תורה לברית מילה

קשר בין מפה של ספר תורה והצורך לחתל תינוק לאחר הכנסו לברית, היה במעשה הבא שאירע ברבי יעקב מולין הלוי מהרי"ל (-קפ"ז):

מהרי"ל היה סנדק לתינוק, וכשהיה נימול לא היה שם מפה ללפף בה רגלי התינוק, כמו שרגיל אחר המילה שלא יתקלקל, שלא ינתקו אספלנית דמילה. וצוה מהרי"ל סג"ל ליטול מפה שגוללין בה ספר תורה, ואמר שגם יריעה דספר תורה גופה מותר ללפף בה מפני פיקוח נפש, סכנת נפשות, אם לא היה שם דבר אחר. ואמר דיטהרו המפה אחר כך, מכבסין ומטהרין אותה מן הדם, ולהחזירה לבית הכנסת דלא פקע בזה קדושתה ויתנו דבר מועט, מחצה או (במחציות) [ב' מחציות], לכבוד התורה להקדש שלא ליהנות מיניה בחנם.¹⁹⁴

אירוע יוצא דופן זה מתואר פעם נוספת בספר מהרי"ל:

פעם אחת היה מהרי"ל סג"ל סנדיק, ולא היה שם מפה ללפף בה רגלי הילד אחר המילה שלא יתקלקל המילה בפירכוס רגליו, כדרך המוהלים שמלפפין שלא ינתקו אספלונית המילה. וצוה הרב הנ"ל להוציא מפה שגוללין בה הספר תורה וללפף בה רגלי הילד. ושאלו למהרי"ל אם להחזיר המפה אחר כך לספר תורה או להוציאו לחולין, ואמר שגם יריעה

¹⁹¹ A. Margarita, Der ganze juedische Glaube, Leipzig 1705, p. 273

¹⁹² מנהגים דק"ק וורמיישא לר"י שמש, ח"ב, ירושלים תשנ"ב, עמ' קנז.

¹⁹³ שם, עמ' עט.

¹⁹⁴ ספר מהרי"ל, מהדי מכון ירושלים, ירושלים תשמ"ט, עמ' תכז, ושינויי נוסחאות שם.

של ספר תורה מותר ללפף בגופה בכהאי גוונא, משום סכנת נפשות. ואמר דלא נפגם קדושת המפה בכך, אך יכבסנה ויטהרנה אחר כך מן הדם ויחזירנה לספר תורה, ויתן דבר לצדקה, דבר קטן, ב' או ג' הליש¹⁹⁵ להקדש, שלא ליהנות מן ההקדש בחנם.¹⁹⁶

בזמנינו נפוצה הדעה כי האירוע הזה של מהרי"ל הוליד את מנהג הבאת ווימפל לבית הכנסת. דעה זו מועתקת מספר לספר ומעתון לעתון, כאילו היתה מקובלת מדור דור כמקור המנהג.¹⁹⁷ למעשה דעה זו היא פרי רוחו של ר' יהודה ליב ביאלר, מנהל מוזיאון 'היכל שלמה' בירושלים, שפירסם ספר על אמנות יהודית ובו כתב: "הקשר בין החיתול של התינוק עם ספר התורה מבוסס על מקרה שקרה בתחילת המאה ה-19 בעיר מגנצא... מהרי"ל היה הסנדק... האמנות הזאת של קישוט הווימפל היא איפוא תוצאת פסק הדין של גדול הדור המהרי"ל ז"ל".¹⁹⁸

השערה זו קשה לקבלה. **ביאלר לא הביא כל ראיה להשערותו שהמעשה במהרי"ל הוא הסיבה והמקור למנהג הדורות לעשות ווימפל מחיתול הברית,** ובאמת משונה הדבר שבגלל מקרה יוצא דופן במגנצא החלו כל בני אשכנז לעשות את חיתולי הנימולים למפות של ספר תורה, ומה גם שבמקרהו של מהרי"ל לא נתבקש אדם לנדב מפה חדשה, כי אם ליתן מעות לצדקה. יתירה מזו, מהרי"ל ציוה אז לכבס את המפה מהדם, ואילו בקהילת וורמיישא בה חי בסוף ימיו, וכנראה גם בקהילות נוספות, דוקא הקפידו להשאיר את דם המילה על הווימפל של תינוק.¹⁹⁹

¹⁹⁵ Heller. עיי' בהערותי לספר מנהגים דק"ק וורמיישא לר"י שמש, ח"א, ירושלים תשמ"ח, עמ' רנו, הע' 20.

¹⁹⁶ ספר מהרי"ל, עמ' תפח-תפט.

¹⁹⁷ ד' דוידוביץ, חיתולי ספר-תורה, תל אביב תשל"ח, עמ' 2; בית יעקב, ירחון לענייני חינוך ספרות ומחשבה, גליון 221, תמוז תשל"ח, עמ' 14; י' גל, 'הוינפלים נעלמים מארון הקודש', ע"ש, כ"ח מרחשון תשמ"ה, עמ' 20; 'לאן נעלם הוינפל?', מוסף יתד נאמן, ב' כסלו תשמ"ט, עמ' 6; יתד נאמן, ט"ו כסלו תשמ"ט, עמ' 6; נ' קורמן (קלרמן), 'על מנהג גלילת ספר תורה בוימפל (מפה)', בתוך: ספר היובל לקהילת חברת אהבת תורה חיפה, חיפה תש"ן, עמ' 82; ר"ד שפרבר, מנהגי ישראל, ח"ב, ירושלים תשנ"א, עמ' קצז; א' אלעזר, 'החיתולים שהיו לאבנטים', השבוע בפ"ת, י"ב אייר תשנ"ה, עמ' 8; R. Eis, Torah Binders, Berkeley, California 1979, p.12; M. Kaniel, 'The Wimpel: Binding the Family to the Torah', Jewish Action Summer 5753/1993 Vol. 53, no. 3, p. 44; A. Weber, Mappot - gesegnet der da kommt, Onsabruock 1997, p. 15.

¹⁹⁸ רי"ל ביאלר, ראי החיים באמנות ובמסורת היהודית, ירושלים תשמ"א, עמ' 100.

¹⁹⁹ ראה להלן בפרק: 'שימור המפה'.